

Marta Dawidziuk

Dyskurs i gatunek wypowiedzi jako podstawowe pojęcia współczesnej lingwistyki – wprowadzenie

Językoznawstwo : współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze 8, 19-29

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marta Dawidziuk
Akademickie Gimnazjum nr 50 Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie

Dyskurs i gatunek wypowiedzi jako podstawowe pojęcia współczesnej lingwistyki - wprowadzenie

Dyskurs i gatunek to pojęcia, które współcześnie silnie angażują lingwistów z różnych obszarów językowych. Niniejszy artykuł jest próbą przybliżenia zmaganiom badaczy z całościowym zdefiniowaniem obu komunikacyjnych bytów.

Dyskurs

Termin *dyskurs* znany był już w starożytności. W *Słowniku języka łacińskiego* jest rozumiany jako: „rozmowa, rozprawa, mowa, przemówienie”¹. Podane ujęcie przetrwało przez stulecia i znalazło stałe miejsce w wielu współczesnych publikacjach, w tym w słownikach języka polskiego i terminów literackich. Dla przykładu podajemy niżej definicje z kilku słowników. W wydanym pod koniec XX wieku *Słowniku współczesnego języka polskiego* *dyskurs* to: „rozmowa, dyskusja, przemowa”². *Inny Słownik Języka Polskiego* rozszerza definicję *dyskursu*: „dyskusja lub wypowiedź, w której jakiś poważny temat omawiany jest w sposób uporządkowany”³. *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego* mianem dyskursu określa „wywód np. w dziele filozoficznym lub literackim, przeprowadzony na zasadzie ściśle logicznego wnioskowania”⁴. *Wielki Słownik Języka Polskiego* podaje: „dyskurs to dyskusja na ważny temat”⁵. A w *Słowniku terminów literackich* czytamy: „dyskurs to

¹ *Słownik języka łacińskiego*, Warszawa 1998, s. v. *dyskurs*.

² *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1998, s. v. *dyskurs*.

³ *Inny Słownik Języka Polskiego PWN*, t. 1, red. M. Bańko, Warszawa 2000, s. v. *dyskurs*.

⁴ *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, t. 1, red. S. Dubisz, Warszawa 2003, s. v. *dyskurs*.

⁵ *Wielki Słownik Języka Polskiego*, red. E. Dereń, E. Polański, Kraków 2012, s. v. *dyskurs*.

wypowiedź zrygoryzowana logicznie, operująca argumentacją, traktowana jako przeciwstawienie wypowiedzi, w której dominują elementy perswazyjne bądź ekspresyjne⁷⁶.

Pojęcie *dyskursu* jest obecne w cyberprzestrzeni. *Internetowy słownik języka polskiego*⁷ podaje dwie definicje dyskursu: „1. dyskusja, rozmowa, przemowa, zwłaszcza na tematy naukowe; 2. wywód przeprowadzony na zasadzie logicznego wnioskowania”⁷⁸. *Encyklopedia internetowa*⁹ wyodrębnia trzy podstawowe spojrzenia z różnych perspektyw na dyskurs. Pierwszą płaszczyzną jest filozofia, w której dyskurs rozumiany jest najogólniej jako logiczne poznanie przez rozumienie jakiegoś zjawiska. W ujęciu językoznawczym *dyskurs* to „typ wypowiedzi, której wyróżniającą cechą stanowi uzewnętrznienie się podmiotu mówiącego i relacji zachodzących między nim a adresatem. W strukturze dyskursu dominującą rolę odgrywa 1. i 2. osoba liczby pojedynczej”¹⁰. W teorii literatury *dyskurs* to „reguły konstruowania wypowiedzi – budowania wyводу, operowania pojęciami”¹¹.

Dyskurs (łac. *discursus*) w dosłownym tłumaczeniu oznacza „bieganie w różne strony”. Charakteryzuje go zespół konkretnych zachowań językowych, które uwarunkowane są zarówno treściowo, jak i znaczeniowo określonymi koncepcjami poznawczymi w danej epoce¹². Istotne są także praktyczne formułowania odpowiedzi, a więc *kto, do kogo i w jakim celu* mówi oraz jaka zaistniała przy tym sytuacja. Dany typ komunikacyjny oraz rodzaj działalności również wpływa na charakterystykę dyskursu¹³.

Pojęcie dyskursu pojawia się już u Kartezjusza w *Rozprawie o metodzie*¹⁴. W potocznych sytuacjach komunikacyjnych termin ten oznacza pewnego rodzaju dyskusję, rozważanie, rozprawę lub medytację.

Na gruncie polskich badań nad interakcją nadawczo-odbiorczą i komunikacją w ogóle pojęcie *dyskursu* zaczęło funkcjonować z większą intensywnością po transformacji ustrojowej w 1989 roku i otwarciu na dokonania lingwistów, socjologów, psychologów, filozofów, filozofów języka z zachodniego kręgu kulturowego. W wydanej na początku lat 90. XX wieku pracy *Język w zachowaniach społecznych* Stanisław Grabias¹⁵ traktuje *dyskurs* jako ciąg zachowań społecznych i wiąże z interakcją społeczną. Według badacza dyskurs jest formowany przez następujące wyznaczniki: *kto mówi, do kogo, w jakiej sytuacji i w jakim celu*.

Współczesna polska badaczka problematyki dyskursu i gatunku Maria Wojtak w pojęciu *dyskursu* widzi „całokształt praktyk komunikacyjnych związanych z określoną dziedziną ludzkiej aktywności”¹⁶. Za jego wyróżniki uznaje: sposób prezentacji tematu, stosunek do prezentowanego świata, cele przekazu, relacje nadawczo-odbiorcze, czas

⁶ M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, *Słownik terminów literackich*, Warszawa 1988, s. v. *dyskurs*.

⁷ <http://sjp.pl/dyskurs>; dostęp: 28.08.2014.

⁸ <http://sjp.pl/dyskurs>; dostęp: 28.08.2014.

⁹ <http://portalwiedzy.onet.pl/92812,dyskurs.haslo.html>; dostęp: 28.08.2014.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² *Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006, s. 40.

¹³ Tamże.

¹⁴ Podają za: S. Gajda, *Media – stylowy tygiel współczesnej polszczyzny*, [w:] *Język w mediach masowych*, red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska, Warszawa 2000, s. 18–24.

¹⁵ S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1994.

¹⁶ M. Wojtak, *Głosy z teraźniejszości. O języku współczesnej prasy*, Lublin 2010, s. 17.

i miejsce zdarzenia komunikacyjnego, system etyczny oraz gatunek¹⁷. Do parametrów dyskursu zalicza: *dziedzinę tematyczną* (globalne oraz cząstkowe tematy, a także sposoby ich prezentowania); *dziedzinę ontologiczną* (obraz świata oraz świat odzwierciedlany, czyli stosunek rzeczywistości do świata dyskursu); *dziedzinę funkcjonalną* (cele komunikacyjne, czyli dominujące illokucje); *dziedzinę wypowiedzeniową* (czas oraz miejsce komunikacji, a także związki nadawcy i odbiorcy); *dziedzinę aksjologiczną* (system zwalczany oraz przyjęty system wartości); *dziedzinę konwencji gatunkowych* oraz podkreśla, że w dyskursie podstawowymi elementami są nadawca i odbiorca. Ponadto jest to działalność, która ma konkretny wynik i tworzy określoną wspólnotę o wspólnych celach¹⁸.

Bożena Witosz¹⁹ zwraca uwagę, że termin *dyskurs* nie został jeszcze jednoznacznie określony, a o zmianie perspektyw badawczych decyduje przede wszystkim stale ewoluująca rzeczywistość językowa i kulturowa.

Według Stanisława Gajdy²⁰ termin *dyskurs* jest treściowo nieostry i niedookreślony, podobnie jak wiele innych pojęć w dziedzinie humanistyki. Postępem w badaniach lingwistycznych i w badaniach nad komunikacją językową w ogóle pozwala badaczowi przyjąć perspektywę komunikacyjno-kulturową i przejść od ujęcia języka w sposób statyczny do ujęcia dynamicznego. Dlatego według Gajdy dyskurs to wydarzenie komunikacyjne, a „Terminem tym zwraca się uwagę na funkcjonalne aspekty tekstu rozpatrywanego w kontekście (kto?, jak?, kiedy?, dlaczego?, itd.), tj. na uczestników komunikacji i zarazem użytkowników języka, którzy komunikują swoje przekonania i emocje, zanurzeni w bardziej kompleksowe wydarzenia (sytuacje) społeczno-kulturowe”²¹.

Zdaniem Janiny Labochy do pełnego określenia istoty dyskursu potrzebne są granice „między systemem reguł językowych a indywidualnym aktem twórczym, jakim jest wypowiedź i tekst”²². Badaczka rozumie pojęcie *dyskursu* jako „normę oraz strategię zastosowaną w procesie tworzenia tekstu i wypowiedzi. Podstawą tej strategii są wzorce społeczne i kulturowe, składające się na tę normę, a jej efektem tekst lub wypowiedź o określonych cechach gatunkowych”²³. Autorka powołuje się na teorię francuskiego badacza Émile’a Benveniste, który dokonał podziału wypowiedzi na dwa elementy – *historię* i *dyskurs*, znane jako kategorie deiktyczne. Pierwsza dotyczy wypowiedzi pisanych, które są uporządkowane chronologicznie pod względem zdarzeń. Natomiast drugi element „objawia się w każdej wypowiedzi mówionej, a więc osadzonej w konkretnej sytuacji aktu mowy. Również teksty pisane zawierają poziom dyskursu, wówczas gdy ich autor ujawnia się jako narrator, gdy dokonuje oceny przedstawianych zdarzeń, wprowadza postaci prowadzące dialogi lub w jakiś sposób sygnalizuje, że przedstawiony w tekście świat jest widziany jego oczyma, relacjonowany z jego punktu widzenia”²⁴. Rozpatrując tekst z perspektywy

¹⁷ Tamże, s. 18.

¹⁸ M. Wojtak, *Wielogłosowość dyskursu prasowego – zarys problematyki*, [w:] *Głosy z teraźniejszości. O języku współczesnej polskiej prasy*, Lublin 2010, s. 18.

¹⁹ B. Witosz, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice 2009.

²⁰ S. Gajda, *Współczesny dyskurs naukowy*, [w:] *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, red. S. Gajda, Opole 1999.

²¹ Tamże, s. 9–10.

²² J. Labocha, *Tekst, wypowiedź, dyskurs*, [w:] *Styl a tekst*, red. S. Gajda i M. Balowski, Opole 1996, s. 51.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże, s. 51–52.

poziomu dyskursu można dokonać jego charakterystyki, zatem dyskurs jest „techniką przekazu treści przedmiotowych (historii). W wypowiedzi mówionej dyskurs tkwi jako forma zachowań werbalnych, podporządkowanych celowi komunikacyjnemu. Ten sam dyskurs, czyli forma lub strategia zachowań werbalnych pewnego typu, może wytwarzać w zależności od szczegółowych uwarunkowań różne wypowiedzi²⁵.”

Próbie zdefiniowania dyskursu podjęła także Anna Duszak, której zdaniem „dyskurs obejmuje całość danego aktu komunikacji, a więc zarówno określoną werbalizację (tekst), jaki i czynniki pozajęzykowe, które jej towarzyszą, tj. przede wszystkim określoną sytuację użycia oraz jej uczestników²⁶”. Badaczka przyjmuje spojrzenie socjolingwistyczne na dyskurs. Widzi w nim interakcję społeczną, która dokonuje się przy udziale języka i definiuje *dyskurs* jako „ciąg zachowań językowych, których postać zależy od tego, kto mówi, w jakiej sytuacji i w jakim celu²⁷”. Badaczka podkreśla też, że dyskurs to „tekst w kontekście²⁸”. Patrzenie w ten sposób na tekst pokazuje jego związki z życiem społecznym, jak również kulturowym. Zwraca się zatem uwagę na uczestników komunikacji, jednoczesnych użytkowników języka, którzy poprzez komunikowanie się są zarazem otoczeni wydarzeniami społeczno-kulturowymi.

Teresa Skubalanka dookreśla definicję *dyskursu* i niejako ją zawęża, mówiąc iż *dyskurs* to „konwersacyjny tekst mówiony²⁹”.

Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska o dyskursie wypowiadają się następująco: „w odróżnieniu od tekstu jako językowego wytworu aktu (aktów) komunikacji, pojęcie dyskursu chcemy sytuować na gruncie praktyki językowej, przypisując mu status zdarzenia komunikacyjnego. [...] Pojęcie dyskursu nie dotyczy więc po prostu <języka w użyciu>, lecz obejmuje także cały kontekst sytuacyjny, cały złożony układ komunikacyjny służący interakcji i realizowaniu założonych celów. Jest procesualną i kontekstową konceptualizacją »zdarzenia komunikacyjnego«, którego przedmiotową »wytworową« konceptualizacją jest tekst. [...] W zgodzie z ujęciem van Dijk [...] dyskurs jest zdarzeniem[komunikacyjnym, mówionym lub pisanym, które opiera się na takich istotnych składnikach jak: kto używa danej formy językowej, jak, dlaczego i kiedy. Dyskurs ma trzy główne wymiary: użycie języka, przekazywanie wiedzy i idei (komunikowanie) oraz interakcję³⁰”.

Danuta Ostaszewska zauważa, że pojęcie dyskursu „wiąże się z całością aktu komunikacji – zarówno z samym tekstem, jak też z czynnikami pozajęzykowymi współdecydującymi o jego realizacji. Tak rozumiane pojęcie dyskursu obejmuje wszystkie teksty: mówione i pisane. [...] Dyskurs to strategia i forma stojąca u podstaw konkretnych wypowiedzi językowych. Podstawę strategii komunikacyjnych w procesie tworzenia wypowiedzi sta-

²⁵ Tamże, s. 52.

²⁶ A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998, s. 19.

²⁷ Tamże, s. 15.

²⁸ A. Duszak, *Krytyczna analiza dyskursu: interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 350.

²⁹ T. Skubalanka, *Czy można mówić o istnieniu systemu stylistycznego?*, [w:] D. Ostaszewska, R. Cudak, red., *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa 2008, s. 263.

³⁰ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 32–33.

nowią [...] wzorce społeczne i kulturowe [...]. Dyskurs okazuje się zjawiskiem, którego charakterystyka wymaga odwołań do propozycji opisu wielu dyscyplin nauki”³¹.

Badacze dyskursu wyróżniają trzy główne odmiany: dyskurs polityki, dyskurs polityczny, a także dyskurs publiczny. Dyskurs publiczny jest traktowany jako nadrzędny. Zaliczamy do niego wszelkie dostępne publicznie przekazy: „dyskursy instytucjonalne, prowadzone przez instytucje pełniące usługi publiczne (urzędy, szkoły, sądy), dyskursy związane z określonymi grupami społecznymi (dyskurs literacki, biznesowy) oraz dyskursy medialne”³².

Główną inspiracją polskich badań językoznawczych z zakresu dyskursu były rozważania holenderskiego naukowca Teuna Adrianusa van Dijka³³. Badacz wymienia trzy wymiary dyskursu: użycie języka, przekazywanie idei, interakcję w sytuacjach społecznych³⁴. Badacz próbuje dookreślić to pojęcie zadając pytania: kto używa danej formy wypowiedzi? Jak? Dlaczego? I kiedy? Dyskurs objawia się poprzez język, dzięki któremu komunikujący przekazują informacje i emocje w ramach sytuacji społecznej. Zdaniem van Dijka „termin «dyskurs» odnosi się zwykle do języka w użyciu [podkr. M. D.], do publicznych wystąpień lub też – ogólniej – do języka mówionego oraz sposobów wypowiadania się”³⁵. W swoich badaniach wskazuje, że *dyskurs* to „forma użycia języka, całokształt praktyk komunikacyjnych związanych z określoną dziedziną ludzkiej aktywności”³⁶.

Spora do badań na dyskursem wniosła francuska filozofia teoretyczna z 1. połowy XX wieku, szczególnie Michel Foucault, który poszukiwał warunków wyłaniania się dyskursów i ich nowe typy. Filozof ten szczególną uwagę poświęcał systemom ludzkich wypowiedzi (zawierających w sobie również to, o czym mówiono, co było zakazane przez zewnętrzną władzę bądź reguły kulturowe) czyli tzw. dyskursom³⁷. Foucaultowska teoria dyskursu nie ogranicza dyskursu do zjawisk gramatycznych czy aktu mowy. Utożsamia z kategorią wypowiedzi, która stanowi w pewnym sensie część większej całości³⁸. Foucault odnosił dyskurs do życia społecznego, polityki, kultury i dowodził, że znaczenie kształtuje się w dyskursie i jest doprecyzowywane przez kontekst³⁹. W dalszych swoich badaniach skupił się na procesach ograniczających wytwarzanie dyskursów. W opublikowanym w 1971 roku *Porządku dyskursu* czytamy: „społeczeństwo takie jak nasze zna, rzecz jasna, procedury wykluczenia. Najbardziej oczywista, najbliższa nam, to zakaz. Dobrze wiemy, że nie możemy mówić o wszystkim, w każdej sytuacji, wreszcie, że byle kto nie może

³¹ *Polska genologia lingwistyczna*, red. D. Ostaszewska, R. Cudak, Warszawa 2008, s. 16–18.

³² M. Czyżewski, S. Kowalski A. Piotrowski, red., *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, Wrocław 2004, s. 21.

³³ T.A. van Dijk, *Dyskurs jako struktura i proces*, przeł. G. Grochowski, Warszawa 2001, s. 1–9; Tenże, *Badania nad dyskursem*, [w:] A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, red., *Współczesne teorie socjologiczne*, t. 2, Warszawa 2006, s. 1020–1046; Tenże, *Contextual knowledge management in discourse production. A CDA perspective*, [w:] R. Wodak, P. Chilton, *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, Amsterdam 2005, s. 71–100.

³⁴ T.A. van Dijk, *Dyskurs jako struktura i proces...*, s. 10.

³⁵ Tamże, s. 9–44.

³⁶ Tamże, s. 10.

³⁷ J. Topolski, we wstępie [w:] M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, PIW, Warszawa 1977, s. 10.

³⁸ M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, Warszawa 1977, s. 108.

³⁹ Tamże, s. 216.

mówić o byle czym⁴⁰. Filozof ten nieustannie podkreślał ogromną władzę jaką posiada dyskurs. Twierdził, że władza i wiedza wiążą się ze sobą i określają się w dyskursie. Uważał, że dyskurs nie tylko opisuje rzeczywistość, ale ją współkształtuje, ma wpływ na jej przebieg: „dyskurs jest nie tylko czymś, co tłumaczy walki i systemy panowania, lecz również tym, dla czego i poprzez co walczymy – jest władzą, którą usiłujemy zdobyć⁴¹”.

Ruth Wodak zaznacza w swoich badaniach, że „dyskurs jest sposobem nadawania znaczenia pewnemu, konkretnemu obszarowi życia społecznego, postrzeganego z określonej perspektywy⁴²”. Zauważa, że poszczególne zachowania dyskursywne oddziałują na konkretne obszary życia społecznego i odwrotnie: „Zarówno sytuacje społeczne, struktura instytucjonalna itp. kształtują dyskurs, jak też zachowania dyskursywne mają wpływ na kształt dyskursywnych i niedyskursywnych działań politycznych i społecznych⁴³”.

Teoria dyskursu oparta na perspektywie społecznej może być „wykorzystana do analizowania rzeczywistości społecznej, relacji asymetrycznych i ukrytych stosunków władzy⁴⁴”.

Zdaniem Dawida Howartha w genezie teorii dyskursu można wyodrębnić trzy główne okresy⁴⁵. W pierwszym, głównym przedmiotem badań była analiza języka w użyciu, w kontekście. Koncepcja ta skupiała się przede wszystkim na „regułach rządzących strukturą grup zdań w mowie lub piśmie⁴⁶”. U jej źródeł leży teoria aktów mowy, która podkreśla znaczenie języka w działaniu i analiza konwersacyjna opisująca rolę przyjmowane przez uczestników rozmowy. Z tego podłoża wyłonila się analiza dyskursu jako nowa, interdyscyplinarna dziedzina badań.

Margot Heinemann i Wolfgang Heinemann⁴⁷ w pojęciu *dyskursu* widzą komunikacyjny byt zależny od kontekstu. Wskazują w związku z tym na konieczność poszukiwania i eksponowania zjawisk komunikatywno-pragmatycznych w dyskursie.

Gatunek wypowiedzi

Szczególne zasługi dla rozwoju badań nad gatunkami wypowiedzi miał Michaił Bachtin⁴⁸. Rozszerzył między innymi przedmiot genologii na wszystkie formy komunikacji. Wprowadził pojęcie *genre'u mowy*. Bachtin uważał, iż w komunikacji posługujemy się wyłącznie gatunkami, wśród których wyróżnił gatunki proste, takie jak: prośba, życzenie, list oraz gatunki złożone: artykuł, powieść, podanie. Ponadto badacz łączył

⁴⁰ M. Foucault, *Porządek dyskursu, Wykład inauguracyjny wygłoszony w College de France 2 grudnia 1970*, Gdańsk 1998, s. 7.

⁴¹ Tamże, s. 8.

⁴² R. Wodak, *Dyskurs polityczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego*, [w:] N. Fairclough, A. Duszak, *Krytyczna analiza dyskursu, interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ G. Majkowski, *Laclau, demokracja, dyskurs*, [w:] P. Sznurkowski i inni, red., *Neofilologie na przełomie tysiącleci*, Częstochowa 2012, s. 283.

⁴⁵ D. Howarth, *Dyskurs...*, s. 20.

⁴⁶ Tamże, s. 20.

⁴⁷ M. Heinemann, Heinemann W., *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen 2002.

⁴⁸ M. Bachtin, *Estetyka twórczości słownej*, [w:] A. Burzyńska, M.P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku*, Kraków 2006.

gatunek nie tylko ze strukturą i językiem tekstu, lecz także z sytuacją komunikacyjną, relacjami nadawcy i odbiorcy⁴⁹.

Na gruncie polskim badanie gatunków zainicjowała przede wszystkim Stefania Skwarczyńska, która wyróżniła: pole gatunkowe, a w nim: nadawcę, odbiorcę, stosunek łączący nadawcę z odbiorcą, sytuację nadawczą, odbiorczą, nadawczo-odbiorczą, funkcję komunikatu, przedmiot komunikatu, ujęcie przedmiotu komunikatu, tworzywo komunikatu, przedstawienie i wyraz, kod⁵⁰. Badaczka wyodrębnia liczne funkcje, jakie pełni szeroko pojęty komunikat: informacyjno-przedstawiającą, ekspresywno-impresywną, rozrywkowo-autoteliczną⁵¹.

Zdaniem Antoniego Furdal „poszczególnym gatunkom literatury pięknej odpowiadają w innych dziedzinach określone typy wypowiedzi, podobnie jak istnieją środki stylistyczne obserwowane w mowie potocznej, będące na tym samym poziomie semiotycznym, co figury stylistyczne występujące w poezji”⁵².

Zdaniem Bożeny Witosz pojęcie *gatunku* „równie często umieszcza się w sferze pośredniej między abstrakcyjnym systemem, a jego tekstową aktualizacją – na płaszczyźnie normy. Wówczas *gatunek* przedstawiany jest jako istniejący intersubiektywnie w kompetencji komunikacyjnej członków danej społeczności w danej kulturze *wzorzec*, który, choć przekształca się wraz ze zmianami historyczno-kulturowymi, działa kodyfikująco. I wreszcie, *gatunkowi* przyznaje się status ontologicznej rzeczywistości, uważając zań konkretny tekst, okaz występujący w roli prototypu”⁵³.

Dla Stanisława Gajdy gatunek wypowiedzi to „kulturowo i historycznie ukształtowany oraz ujęty w społeczne konwencje sposób językowego komunikowania się; wzorzec organizacji tekstu. Wtórnie termin ten oznacza także zbiór tekstów, w których określony wzorzec jest realizowany, aktualizowany”⁵⁴. Badacz dodaje, że jest to „otwarta, dynamiczna i historyczna struktura, reprodukcją określony stosunek do świata i społeczne współdziałanie oraz adaptująca się do współczesnych potrzeb i celów”⁵⁵.

Maria Wojtak definiuje gatunek jako „utrwalony w świadomości twórców schemat określonego typu wypowiedzi, a w postaci norm (obligatoryjnych czy fakultatywnych) przedstawiany w odpowiednich podręcznikach czy poradnikach. Nadawanie wypowiedzi form gatunkowych ułatwia i usprawnia komunikację. W komunikacji medialnej funkcjonują wypowiedzi, które nie są prostymi replikami kanonów gatunkowych. Modyfikacje reguł pojedynczych gatunków i mieszanie gatunków oraz inne przekształcenia, mniej lub bardziej przewidywalne, to czynniki które nadają wypowiedziom prasowym pozory komunikatów swobodnych, czasem wręcz rozwichrzonych i zaskakujących. W komunikatach prasowych da się obserwować napięcie między respektowaniem zasad ich gatunkowego ukształtowania, a owych zasad ignorowaniem lub burzeniem”⁵⁶.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ S. Skwarczyńska, *Wstęp do nauki o literaturze*, t. III, Warszawa 1965, s. 90–107.

⁵¹ Tamże, s. 99.

⁵² A. Furdal, *Genologia lingwistyczna*, [w:] D. Ostaszewska, R. Cudak, red., *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa 2008, s. 112.

⁵³ B. Witosz, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice 2005, s. 115.

⁵⁴ S. Gajda, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] J. Bartmiński, red., *Współczesny język polski*, Lublin 2001, s. 255.

⁵⁵ Tamże, s. 265.

⁵⁶ M. Wojtak, *Analiza gatunków prasowych*, Lublin 2010, s. 12–13.

Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska uważają, że gatunki to: „konkretne, względnie trwałe pod względem tematycznym, kompozycyjnym i stylistycznym typy wypowiedzi. Kształtują się w zależności od funkcji (np. naukowej, publicystycznej) oraz specjalnych właściwości w każdej sferze obcowania językowego”⁵⁷.

Różne gatunki wypowiedzi są współcześnie przedmiotem szczegółowych badań, np. gatunki prasowe, współczesne modlitewniki, konstytucja jako gatunek tekstu prawnego, podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym⁵⁸. Na przykład Aneta Majkowska o gatunku debaty sejmowej pisze następująco: „[Debata sejmowa] jest czynnikiem formatującym, kategorią aksjologiczną i poznawczą. To konwencja kulturowo-językowa, która jest kluczem do poznania kultury sejmowej, a tym samym kultury społeczeństwa polskiego”⁵⁹.

Z przedstawionych wyżej rozważań w dużej mierze wynika, że dyskurs i gatunek mają wiele wspólnych cech. Sprawia to trudności w stanowczym wyznaczeniu granic między nimi. Są to byty komunikacyjne determinowane kontekstem, które powstają w wyniku interakcji językowej. Można w nich widzieć określone sposoby mówienia lub pisanie (inaczej zbiór tekstów mówionych, pisanych) oraz sposoby zachowania, które służą konkretnym celom komunikacyjnym i podlegają interpretowaniu przez oddziałujących na siebie ludzi. Jako pojęcia, *dyskurs* i *gatunek*, mimo ciągłych wysiłków badaczy, są nadal niejednoznacznie określone, na etapie budowania najbardziej odpowiednich definicji, które pozwolą lepiej zrozumieć i opisać społeczną rzeczywistość.

Bibliografia (wybór):

Bachtin M., *Estetyka twórczości słownej*, [w:] A. Burzyńska, M.P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków 2006.

Bańko M. (red.), *Inny Słownik Języka Polskiego PWN*, Warszawa 2000.

Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., *Tekstologia*, Warszawa 2009.

Czachur W., *Dyskursywny obraz świata*, „Tekst i dyskurs – text und diskurs” 4, 2011, s. 79–87.

Czyżewski M., Kowalski S., Piotrowski A. (red.), *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, Wrocław 2004.

Dereń E., Polański E. (red.), *Wielki Słownik Języka Polskiego*, Kraków 2012.

Dijk T. A. van, *Badania nad dyskursem*, [w:] A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*, t. 2, Warszawa 2006, s. 1020–1046.

Dijk T. A. van, *Contextual knowledge management in discourse production. A CDA perspective*, [w:] Wodak P. Chilton (red.), *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, Amsterdam 2005, p. 71–100.

Dijk T. A. van, *Dyskurs jako struktura i proces*, przeł. G. Grochowski, Warszawa 2001.

⁵⁷ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 136.

⁵⁸ M. Wojtak, *Gatunki prasowe*, Lublin 2004; M. Wojtak, *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*, Tarnów 2011; E. Malinowska, *Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego*, Opole 2012; J. Nocoń, *Podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym – tradycja i zmiana*, Opole 2009.

⁵⁹ A. Majkowska, *Debata sejmowa jako gatunek wypowiedzi*, Opole 2012, s. 229.

- Dubisz S. (red.), *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, t. 1, Warszawa 2003.
- Dunaj B. (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1998.
- Duszak A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998.
- Fairclough N., Duszak A., *Krytyczna analiza dyskursu, interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008.
- Foucault M., *Archeologia wiedzy*, Warszawa 1977.
- Foucault M., *Porządek dyskursu*, Wykład inauguracyjny wygłoszony w College de France 2 grudnia 1970, Gdańsk 1998.
- Furdal A., *Genologia lingwistyczna*, [w:] R. Cudak, D. Ostaszewska (red.), *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa 2008, s. 112–122.
- Gajda S., *Gatunki wypowiedzi i genologia*, [w:] Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, (red.), *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław 2009, s. 135–146.
- Gajda S., *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] J. Bartmiński, (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski* Wrocław 1993, s. 245–258.
- Gajda S., *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] *Współczesny język polski*, Bartmiński J. (red.), Lublin 2001, s. 255–267.
- Gajda S., *Media – stylowy tygiel współczesnej polszczyzny*, [w:] J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska, (red.), *Język w mediach masowych*, Warszawa 2000, s. 18–24.
- Gajda S., *Tekst/dyskurs oraz jego analiza i interpretacja*, [w:] M. Krauz, S. Gajda, (red.), *Współczesne analizy dyskursu*, Rzeszów 2005.
- Gajda S., *Współczesny polski dyskurs naukowy*, [w:] S. Gajda, (red.), *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, Opole 1999.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., *Słownik terminów Literackich*, Warszawa 1988.
- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1994.
- Grzmil-Tylutki H., *Gatunek – kategoria analizy dyskursu*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 65, 2009, s. 87–98.
- Grzmil-Tylutki H., *Gatunek jako kategoria społecznojęzykowa*, [w:] D. Ostaszewska, (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 4. *Gatunek a komunikacja społeczna*, Katowice 2011, s. 33–43.
- Grzmil-Tylutki H., *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Kraków 2007.
- Habermas J., *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*, przeł. M. Łukasiewicz, Kraków 2005.
- Heinemann M., Heinemann W., *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen 2002.
- Howarth D., *Dyskurs*, Warszawa 2000.
- Kloch Z., *Odmiany dyskursu. Semiotyka życia publicznego w Polsce po 1989 roku*, Wrocław 2006.
- Labocha J., *Dyskurs jako proces przekazywania wiedzy*, [w:] T. Rittel, (red.), *Dyskurs edukacyjny*, Kraków 1996.

- Labocha J., *Tekst pisany – tekst zapisany*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. LX, Kraków 2004.
- Labocha J., *Tekst, wypowiedź, dyskurs*, [w:] S. Gajda, M. Balowski, (red.), *Styl a tekst*, Opole 1996.
- Majkowska A., *Debata sejmowa jako gatunek wypowiedzi*, Opole 2012.
- Majkowski G., *Laclau, demokracja, dyskurs*, [w:] P. Sznurkowski i inni, (red.), *Neofilologie na przełomie tysiącleci*, Częstochowa 2012, s. 277–289.
- Makuchowska M., *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*, Opole 1998.
- Malinowska E., *Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego*, Opole 2012.
- Malinowska E., *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*, Opole 1999.
- Nocoń J., *Podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym – tradycja i zmiana*, Opole 2009.
- Ostaszewska D., (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, Katowice 2000, t. 2. *Tekst a gatunek*, Katowice 2004, t. 3: *Gatunek a odmiany funkcjonalne*, Katowice 2007, t. 4. *Gatunek a komunikacja społeczna*, Katowice 2011.
- Ostaszewska D., *Genologia lingwistyczna jako subdyscyplina współczesnego językoznawstwa*, [w:] D. Ostaszewska, R. Cudak (red.), *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa 2008, s. 11–39.
- Ostaszewska D., Cudak R. (red.), *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa 2008.
- Pisarek W. (red.), *Słownik terminologii medialnej*, Kraków 2006.
- Skubalanka T., *Czy można mówić o istnieniu systemu stylistycznego?*, [w:] R. Cudak, D. Ostaszewska (red.), *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa 2008, s. 263–173.
- Skwarczyńska S., *Teoria listu*, Białystok 2006.
- Skwarczyńska S., *Wstęp do nauki o literaturze*, t. 3, Warszawa 1965.
- Słownik języka łacińskiego*, (b.a.), Warszawa 1998.
- Sobol E. (red.), *Nowy Słownik Języka Polskiego*, Warszawa 2002.
- Szymczak M. (red.), *Słownik Języka Polskiego*, t. 2, Warszawa 1979
- Wierzbicka A., *Genry mowy*, [w:] T. Dobrzyńska, E. Janus, (red.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, Wrocław 1983, s. 125–137.
- Witosz B., *Dyskurs i stylistyka*, Katowice 2009.
- Witosz B., *Gatunek – sporny (?) problem współczesnej refleksji tekstologicznej*, „Tekst Drugie”, nr 5, s. 67–85 (przedruk: *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań*, t. 3 *Akty i gatunki mowy*, J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura (red.), Lublin 2004, s. 238–257).
- Witosz B., *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice 2005.
- Wodak R., *Dyskurs polityczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego*, [w:] N. Fał irlough, A. Duszak (red.), *Krytyczna analiza dyskursu, interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008.
- Wojtak M., *Analiza gatunków prasowych*, Lublin 2008.
- Wojtak M., *Gatunki prasowe*, Lublin 2004.
- Wojtak M., *Genologia tekstów użytkowych*, [w:] D. Ostaszewska, R. Cudak, (red.), *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa 2008, s. 339–352.

Wojtak M., *Głosy z terażniejszości. O języku współczesnej prasy*, Lublin 2010.

Wojtak M., *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*, „Tekst i dyskurs – text und diskurs” 4, 2011, s. 69–78.

Wojtak M., *Wielogłosowość dyskursu prasowego – zarys problematyki* [w:] *Głosy z terażniejszości. O języku współczesnej polskiej prasy*, Lublin 2010.

Wojtak M., *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*, Tarnów 2011.

Wojtak M., *Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe*, [w:] D. Ostaszewska, (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, Katowice 2004, s. 29–39.

Źródła internetowe

<http://sjp.pl/dyskurs>; dostęp 28.08.2014.

<http://portalwiedzy.onet.pl/92812,dyskurs,haslo.html>; dostęp 28.08.2014.

Abstract

The discourse and the species of the statement as basic concepts of modern linguistics – the introduction

The discourse and the species is two basic concepts of modern linguistics. Both the discourse and the species can be defined as the communication event determined with the context, arising as result of the intermediate or direct lingual interaction; it is the collection of texts spoken or written in the context. This are ambiguous concepts and still formative themselves; this social action constructing the social reality; this usage of the language which is interpreted by affecting of himself people; it is terms widely applied to describe wholes of processes of communicating.

Keywords: modern linguistics, discourse, species of the statement, text, interaction.